

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน
โดยชุมชน: กรณีศึกษาบ้านบางกล้วยนอก อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดระนอง
Participatory Action Research for Mangrove Forest Management
by Community: A Case Study of Ban Bang Kluainok, Amphoe
Suksamran, Changwat Ranong

สุรินทร์ภรณ์ ศรีอินทร์^{1*}

Surinporn Sri-in^{1*}

¹ นักวิจัย คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ 10900

¹ Researcher, Faculty of Fishery, Kasetsart University, Bangkok, 10900, Thailand

* Corresponding author: E-mail: rdisps@ku.ac.th

(Received: September 16, 2019; Revised: November 22, 2019; Accepted: November 29, 2019)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน กระบวนการและปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน และพัฒนากระบวนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน ผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนบ้านบางกล้วยนอก ตำบลนาคา อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดระนอง ผลการวิจัยพบว่า 1) ผลการศึกษาสภาพการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนพบว่า ชุมชนมีการดำเนินกิจกรรม 3 ด้าน ได้แก่ (1.1) การจัดกิจกรรมปลูกป่าชายเลน (1.2) การจัดกิจกรรมปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ และ (1.3) การกำหนดกฎระเบียบป่าชายเลนชุมชน 2) ผลการพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนพบว่า มีองค์ประกอบ 2 ส่วน ได้แก่ (2.1) กระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วย 12 ขั้นตอน และ (2.2) ปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้ จำนวน 17 ปัจจัย การจัดกิจกรรมเน้นการลงมือปฏิบัติเป็นการพัฒนาศักยภาพและเสริมสร้างสมรรถนะของผู้ร่วมกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชน เพื่อสร้างความรู้ที่เป็นของชุมชนเอง เพื่อนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน

คำสำคัญ: การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

Abstract

The objectives of this research article were to study: the management of mangrove forests, knowledge management process and the factors supporting for mangrove forest management, and development of knowledge management process for mangrove forest management by community through participatory action research at Ban Bang Kluainok, Tambon Kamphun, Amphoe Suksamran, Changwat Ranong. The finding are as follows: 1) The results of operational management of mangrove resources found that the community carried out three activities which were, (1.1) planting mangroves, (1.2) releasing marine species in the mangrove areas, and 1.3) establishing mangrove forest rules. 2) The results of development of knowledge management process for mangrove forest management by community revealed that Participatory Action Learning of Community Knowledge Management Process = PAL community knowledge management process, was composed of two main parts, including, (2.1) community knowledge management process consisting of 12 steps, and (2.2) supporting factors of knowledge management community process comprising 17 factors. The activities based on practicing to develop performance and create competent of participants were important to create knowledge management of community and to implement for resource self management in the community which is the important key of sustainable development.

Keywords: Participatory Action Learning, Mangrove Forest Management

บทนำ

ป่าชายเลน (Mangrove ecosystem) เป็นระบบนิเวศป่าไม้ชายฝั่งที่อยู่ในแนวเชื่อมต่อระหว่างพื้นดินและทะเลในเขตร้อน (Tropical Region) และกึ่งร้อน (Subtropical Region) ของโลก มีพันธุ์ไม้ที่มีความหลากหลายและมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับลักษณะของสภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ สำหรับประเทศไทยมีความยาวชายฝั่งทะเลทั้งประเทศ 3,148 กิโลเมตร มีพื้นที่ป่าชายเลนประมาณ 1.5 ล้านไร่กระจายอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ ครอบคลุมพื้นที่ 24 จังหวัด โดยบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามันมีพื้นที่ป่าชายเลนมากที่สุด [1] ป่าชายเลนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของพืช สัตว์ และมนุษย์ที่อาศัยโดยรอบ ช่วยรักษาสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ช่วยกักเก็บมลพิษ บรรเทาการกัดเซาะชายฝั่ง เป็นแหล่งดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน เป็นศูนย์รวมความหลากหลายทางชีวภาพที่เอื้อประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งศึกษาวิจัยและเป็นสถานที่ท่องเที่ยว จึงอาจกล่าวได้ว่า ป่าชายเลนมีคุณค่าทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของประเทศอย่างมหาศาล โดยลักษณะของทรัพยากรป่าชายเลนที่ถือว่าเป็นทรัพย์สินร่วม ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของหรือมีกรรมสิทธิ์อย่างแท้จริง ทุกคนมีสิทธิ์และสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งผู้ที่อยู่บริเวณโดยรอบและนอกพื้นที่ป่าชายเลน ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังนั้นป่าชายเลนจึงเป็นทรัพยากรในระบบนิเวศชายฝั่ง ที่ถูกบุกรุกทำลายอย่างมากในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา โดยปัจจุบัน พบว่ามีพื้นที่ป่าชายเลนเหลือเพียงประมาณ 1.5 ล้านไร่ และมีแนวโน้มที่จะลดลงมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลจากการขยายตัวของการพัฒนาด้านเศรษฐกิจของประเทศ จนภาพรวมป่าชายเลนตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม การสูญเสียป่าชายเลนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมานับ 40 ปี มีพื้นที่ป่าชายเลนได้สูญหายไป ประมาณ 1 ล้านไร่ และมีแนวโน้มที่จะลดลงมากยิ่งขึ้น [2] เนื่องจากสาเหตุสำคัญหลายประการ ได้แก่ การทำนาเกลือ การทำนาเกลือ การเกษตรกรรม การขยายตัวของแหล่งชุมชน การสร้างท่าเทียบเรือ การสร้างถนนและสายส่งไฟฟ้า การอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว ฯลฯ [3] โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ [4] นอกจากนี้ชุมชนชายฝั่งทะเลยังมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรจากป่าชายเลน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ประโยชน์ด้านการทำประมงชายฝั่งและเป็นไม้ใช้สอยของคนในชุมชน [5]

ปัจจุบันกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (ทช.) เป็นหน่วยงานหลักที่มีบทบาทและความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน โดยได้ยึดแนวทางการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 หน้าที่ของปวงชนชาวไทย มาตรา 50(8) บุคคลมีหน้าที่ร่วมมือและสนับสนุนการอนุรักษ์และคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรม และได้บัญญัติศาสตร์ภายใต้แผนแม่บทการจัดการป่าชายเลนประเทศไทย พ.ศ. 2552 มาเป็นกรอบการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน โดยได้ให้ความสำคัญกับการสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น ซึ่งจะเห็นได้ว่าปัจจุบันรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนมีส่วนร่วมเป็นแนวทางสำคัญในการช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง เนื่องจากชุมชนชายฝั่งมีความตระหนักถึงประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากรป่าชายเลนที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน [6] โดยคนชุมชนมีวิถีการดำเนินชีวิตที่มีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น มีการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ชุมชนยังเป็นผู้มีความรู้และภูมิปัญญาที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติทำให้สามารถดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเองได้ [7] ซึ่งการบริหารจัดการทรัพยากรชายฝั่ง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง

สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเพื่อให้สามารถพึ่งตนเอง เสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ประสบการณ์และสืบสานภูมิปัญญาของชุมชน เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น [8] ดังนั้น การสนับสนุนการมีส่วนร่วมและการดำเนินการฟื้นฟูป่าชายเลนโดยชุมชน จึงเป็นแนวทางที่สำคัญในการฟื้นฟูและรักษาทรัพยากรป่าชายเลนให้เกิดความยั่งยืนในอนาคต

บ้านบางกล้วยนอก เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 3 ตำบลนาคา อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดระนอง มีสภาพพื้นที่ติดต่อกับภูเขาและทะเล มีจำนวนประชากร 352 ครัวเรือน เป็นเพศชาย 539 คน และเพศหญิง 544 คน รวมทั้งสิ้น 1,033 คน ส่วนใหญ่อยู่ในวัยแรงงาน เกือบทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลาม [9] โดยชุมชนมีการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนในหลากหลายรูปแบบ ทำให้วิถีชีวิตผูกพันกับป่าชายเลน ต่อมาเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 เกิดเหตุการณ์สึนามิ ชุมชนได้รับผลกระทบสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ภายหลังเหตุการณ์ชุมชนก็ตระหนักว่า หากไม่มีพื้นที่ป่าชายเลนเป็นแนวช่วยป้องกันคลื่น ก็อาจทำให้เกิดความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินมากขึ้น แต่จากความเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมา ส่งผลให้ชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนในพื้นที่เพิ่มขึ้น ทั้งกิจกรรมอันเนื่องมาจากความจำเป็นด้านเศรษฐกิจ เช่น การก่อสร้างเรือนพักชั่วคราวสำหรับทำประมง ซ่อมแซมเครื่องมือและอุปกรณ์การประมง รวมถึงการบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนจากนายทุน ปัจจัยเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มของการลดลงของพื้นที่ป่าชายเลนในชุมชน [9] อย่างไรก็ตาม ชุมชนบ้านบางกล้วยนอก ได้มีความพยายามในการแก้ไขปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าชายเลนในชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ดังคำกล่าวของผู้นำชุมชน ดลก่อเสริม ผดุงชาติ [10] ที่ได้ให้ความเห็นไว้ว่า

“...บ้านบางกล้วยนอก เดิมเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งทางทะเลและบนบก ต่อมาก็มีการใช้ประโยชน์และแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติกันมากขึ้น ทั้งจากชาวบ้านและคนนอกพื้นที่ โดยเฉพาะการใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย และปัญหาเรือประมงพาณิชย์ (เรืออวนลาก อวนรุน) ที่ลักลอบเข้ามาจับสัตว์น้ำอย่างต่อเนื่องส่งผลให้ระบบนิเวศทางธรรมชาติเสื่อมโทรมลง และทำให้วิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น ชุมชนจำเป็นต้องมีการรวบรวมความรู้ของคนในชุมชนในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ การใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านว่าตนเองมีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรชายฝั่ง เน้นกระบวนการสร้างคนให้เกิดการพัฒนาตนเอง ร่วมกันศึกษาเรียนรู้ ค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จนสามารถจัดการทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อความมั่นคงและพึ่งพาตนเองได้ของชุมชน...”

ซึ่งแนวคิดดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับ เพ็ญศรี ม้าแก้ว [11] ที่กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชนให้ประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืนได้นั้น หัวใจสำคัญคือ ชุมชนจะต้องเป็นผู้ดำเนินการหลัก โดยร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการวางแผน ดูแล รักษา และติดตามการจัดการป่าร่วมกัน ชุมชนจำเป็นต้องสร้างองค์ความรู้ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้จากประสบการณ์ที่หลากหลายของคนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่เป็นของชุมชน ซึ่งก็คือการจัดการความรู้ โดยกระบวนการจัดการความรู้จะเริ่มขึ้นเมื่อพบว่า ชุมชนต้องการความรู้บางอย่างมาใช้ในการตัดสินใจแก้ปัญหา ทดลอง หรือสร้างสิ่งใหม่ๆ [12] ดังนั้น “การจัดการความรู้” จึงสามารถประยุกต์ใช้ในระดับชุมชนผ่านกระบวนการของการจัดการความรู้ ซึ่งจากแนวทางดังกล่าวหากมีกระบวนการที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาความรู้เดิมและสร้างความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง

บนพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่น ประการสำคัญ การจัดการความรู้ยังเป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการสร้างพลังอำนาจทางความรู้ให้แก่ชุมชน ด้วยการสร้างชุดความรู้ของท้องถิ่นบนพื้นฐานของทุนต่างๆ ที่มีในชุมชนเป็นหลักเพื่อนำชุดความรู้ที่ได้ไปพัฒนาชุมชนเอง [13]

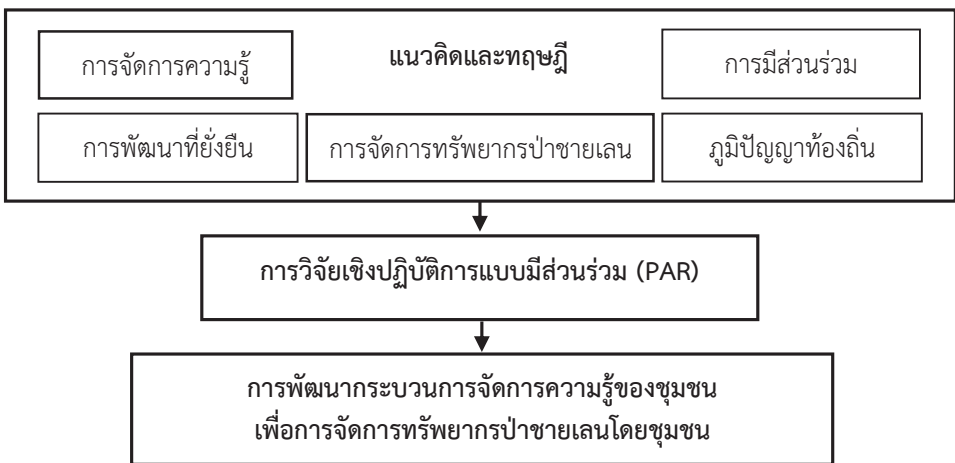
การวิจัยนี้ มุ่งศึกษาการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ผ่านรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนร่วมกันจัดกิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน เพื่อให้ได้กระบวนการและปัจจัยที่สนับสนุนการจัดการความรู้ของชุมชน และพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน เพื่อสร้างองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนมีส่วนร่วมได้อย่างเป็นรูปธรรม และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน
2. เพื่อศึกษากระบวนการและปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน
3. เพื่อพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน

กรอบแนวคิดการศึกษา

ผู้วิจัยศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จัดการทรัพยากรป่าชายเลน การจัดการความรู้ การมีส่วนร่วม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการกำหนดวิธีดำเนินการวิจัยที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เนื่องจากผู้วิจัยมีความเห็นว่า กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีความสอดคล้องกับกระบวนการในการจัดการความรู้ เป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยสามารถศึกษา และพัฒนาองค์ความรู้ จากวิธีการทำงานของชุมชนที่มีการปฏิบัติงานจริง ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจมากขึ้นจากประสบการณ์ และจากผลการดำเนินงานในการปฏิบัติจริง สามารถเขียนเป็นกรอบแนวคิดของการวิจัยได้ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่า เป็นวิธีการที่สามารถศึกษาจากทำงานของบุคคลที่เกี่ยวข้องในการปฏิบัติงานที่เกิดขึ้นจริง ทำให้เกิดผลในการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เกิดการผสมกลมกลืนกันระหว่างแนวคิดกับวิธีการปฏิบัติงานที่เกิดขึ้นจริง [14] โดยพื้นที่ทำการศึกษาวิจัย ได้แก่ ชุมชนบ้านบางกล้วยนอก หมู่ที่ 3 ตำบลนาคา อำเภอสุขาสาราย จังหวัดระนอง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชายเลนในชุมชน ได้แก่ 1) การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้แทนหน่วยงานภาคราชการ จำนวน 10 ราย 2) การสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้ที่สนใจกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลน จำนวน 14 ราย และ 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้ที่สนใจกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน จำนวน 30 ราย

ผู้วิจัยได้จำแนกขั้นตอนการดำเนินการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ โดยมีระยะเวลาการดำเนินงานวิจัย ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2558 – กรกฎาคม พ.ศ. 2561 ดังนี้ 1) ก่อนการดำเนินงานวิจัย แบ่งเป็น 6 ขั้นตอน คือ (1) การกำหนดโจทย์วิจัย โดยนำประเด็นปัญหาและความต้องการของชุมชนมากำหนดเป็นโจทย์วิจัย (2) การลงพื้นที่ สร้างความคุ้นเคย และสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน (3) การนำเสนอข้อมูล แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของปัญหาของทรัพยากรป่าชายเลน (4) การศึกษาบริบทของชุมชนเบื้องต้น โดยศึกษาจากข้อมูลจากเอกสาร ผู้นำชุมชน การสังเกต และการถ่ายภาพ (5) การนำเสนอแนวคิด และวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และแนวคิดการบริหารจัดการความรู้ และ (6) การคัดเลือกอาสาสมัครเป็น “นักวิจัยชุมชน” 2) การวางแผนการดำเนินงานวิจัย แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ (1) การปฏิบัติการถอดประสบการณ์ของชุมชน โดยทำการวิเคราะห์สภาพปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมีส่วนร่วม (2) การสร้างแรงจูงใจ เพื่อให้ตระหนักในประโยชน์ที่ได้รับ และเกิดความรู้สึกร่วม (3) การวางแผนการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน โดยให้ชุมชนเป็นผู้วางแผนการดำเนินงานวิจัย และ 3) การดำเนินงานวิจัย แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ (1) การศึกษาสภาพการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สนใจ จำนวน 5 ราย และการสนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และสมาชิกในชุมชน จำนวน 5 ราย (2) การศึกษากระบวนการจัดการความรู้ และปัจจัยที่สนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน และ (3) การพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน (จำนวน 41 รายต่อครั้ง) โดยมีวิธีการ ดังนี้ (3.1) การดำเนินกิจกรรมจากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จำนวน 17 ครั้ง จากผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรม (3.2) การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรม และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาคราชการ จำนวน 10 ราย (3.3) การสนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรม จำนวน 14 ราย และ (3.4) การสังเกตและจดบันทึกเกี่ยวกับพฤติกรรมและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

การวิจัยครั้งนี้ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยเปิดโอกาสให้นักวิจัยชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูลในทุกขั้นตอน จากนั้น จึงนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลมาเสนอในเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้ง แล้วจึงนำข้อมูลที่ได้นำมาทำการจำแนก จัดระบบข้อมูล หาความสัมพันธ์ของข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุป

โดยการวิเคราะห์ที่ข้อมูลแบบอุปนัย จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น [15] โดยนำข้อมูลที่ได้มาจากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งข้อมูลจากเอกสาร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม ข้อมูลจากการสังเกต และข้อมูลจากการถอดบทเรียนหลังการปฏิบัติการจัดการความรู้ มาตีความและสร้างข้อสรุปหรือข้อค้นพบ ตรวจสอบความถูกต้องโดยตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล โดยพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้มาจะต้องได้ข้อมูลตรงกัน และตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีการการสังเกตควบคู่ไปกับการสอบถาม พร้อมทั้งทำการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสาร เพื่อให้ข้อสรุปที่ได้นั้นเกิดความแม่นยำและเที่ยงตรงตามความเป็นจริงที่ปรากฏ [16]

ผลการศึกษา

1. ผลการศึกษาการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

ผลการศึกษาการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนบ้านบางกล้วยนอก พบว่า ชุมชนมีการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน จำนวน 3 ด้าน ดังนี้

1.1 การดำเนินการปลูกป่าชายเลนในพื้นที่บ้านบางกล้วยนอก ชุมชนมีการดำเนินการร่วมกับหน่วยงานภาคราชการในพื้นที่ อาสาสมัคร และประชาชนในชุมชน โดยมีการส่งเสริมให้ชุมชนจัดทำแปลงเพาะพันธุ์กล้าไม้ป่าชายเลน และนำมาปลูกเสริม และปลูกทดแทนในพื้นที่ป่าชายเลนที่ยังมีพื้นที่ว่างในบริเวณต่างๆ ในช่วงวันสำคัญของชุมชนและหน่วยงานภาคราชการ

1.2 การจัดกิจกรรมปล่อยสัตว์น้ำในพื้นที่ป่าชายเลน มีการจัดกิจกรรมการปล่อยสัตว์น้ำ เป็นระยะๆ ในพื้นที่ป่าชายเลนซึ่งเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน เป็นแหล่งอาหารของสัตว์น้ำ และเป็นแหล่งหลบภัยของสัตว์น้ำ โดยร่วมกับหน่วยงานภาคราชการและองค์กรเอกชนในพื้นที่ ปล่อยสัตว์น้ำในวันสำคัญต่างๆ เพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำที่มีในธรรมชาติ เช่น ลูกพันธุ์หอย ปู และกุ้ง เป็นต้น สำหรับพันธุ์สัตว์น้ำส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานประมงอำเภอสุขสำราญ จังหวัดระนอง

1.3 การกำหนดกฎระเบียบป่าชายเลนชุมชนบ้านบางกล้วยนอก โดยป่าชายเลนในเขตพื้นที่บ้านบางกล้วยนอกไม่มีป่าชุมชน เนื่องจากตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแหลมสน และเขตพื้นที่สถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 42 แต่มีการกำหนดกติกาให้ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ โดยมีการดำเนินการในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชายเลนเพื่อชุมชนบ้านบางกล้วยนอก เพื่อเข้ามามีบริหารจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของคนในชุมชน

2. กระบวนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

ผลการศึกษากระบวนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน พบว่า ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ดำเนินการผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติ จำนวน 3 ประเด็น ดังนี้

2.1 กระบวนการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลน มีขั้นตอนการจัดการความรู้ของชุมชน จำนวน 11 ขั้นตอน ดังนี้ 2.1.1) การกำหนดหัวข้อความรู้ของชุมชน เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีความต้องเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลนในท้องถิ่นเพื่อนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน 2.1.2) การแสวงหาความรู้ของชุมชน มีการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการลงมือปฏิบัติจริง และการเรียนรู้จากผู้อื่น หรือจากแหล่งภายนอก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น 2.1.3) การสร้างความรู้ของชุมชน มาจากการกำหนดหัวข้อความรู้ โดยมีความต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับ

ทรัพยากรป่าชายเลนในชุมชน เพื่อนำมาใช้ในการจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน 2.1.4) การจัดความรู้ให้เป็นระบบของชุมชน เป็นกระบวนการต่อเนื่องมาจากการสร้างความรู้ โดยได้นำข้อมูลจากการสำรวจทรัพยากรมาวิเคราะห์ สรุป และจัดทำเป็นตารางเพื่อนำความรู้ดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในการจัดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน 2.1.5) การเข้าถึงความรู้ของชุมชน เกิดจากการเข้าร่วมกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รับฟังข้อมูล ข่าวสาร และร่วมให้ข้อคิดเห็นในการประชุม 2.1.6) การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ของชุมชน โดยร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์ การดำเนินงาน การวิเคราะห์ข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลให้กับชุมชน และให้โอกาสชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม 2.1.7) การถ่ายโอนความรู้ของชุมชน เกิดขึ้นจากการเผยแพร่ข้อค้นพบจากการสำรวจและเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลน ทำให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างของคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง 2.1.8) การเรียนรู้ชุมชน มีวิธีการที่หลากหลาย ได้แก่ การเรียนรู้วิธีการสำรวจ การเรียนรู้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล การเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน ซึ่งเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน 2.1.9) การนำความรู้ไปใช้ของชุมชน โดยมีการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย เพื่อให้ชุมชนเกิดการพึ่งพาตนเองได้ 2.1.10) การจัดเก็บความรู้ของชุมชน ชุมชนนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ และจัดทำเป็นตารางข้อมูล แผนภาพลงในกระดาดขันทิกและเครื่องคอมพิวเตอร์เพื่อให้ง่ายต่อการนำมาใช้ประโยชน์ และ 2.1.11) การประเมินผลความรู้ของชุมชน มีการประเมินผลความรู้เพื่อนำมาใช้ในการจัดกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน การประกอบอาชีพ การดูแลรักษาสุขภาพ และประเมินผลความรู้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนในชุมชนให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

2.2 กระบวนการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร มีขั้นตอนการจัดการความรู้ของชุมชน 7 ขั้นตอน ดังนี้ 2.2.1) การกำหนดหัวข้อความรู้ของชุมชน เกิดจากความต้องการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับพรรณพืชสมุนไพร และการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในพื้นที่ป่าชายเลน เพื่อนำมาใช้ ในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน 2.2.2) การแสวงหาความรู้ของชุมชน มีวิธีการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับพรรณพืชสมุนไพรที่หลากหลาย ทั้งจากการเรียนรู้โดยการลงมือปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 2.2.3) การสร้างความรู้ของชุมชน มาจากการกำหนดหัวข้อความรู้ โดยมีความต้องการศึกษาเรียนรู้ถึงพรรณพืชสมุนไพรและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในพื้นที่ ป่าชายเลน 2.2.4) การจัดความรู้ให้เป็นระบบของชุมชน เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง มาจากกิจกรรมการสร้างความรู้ โดยได้นำข้อมูลจากกิจกรรมการสำรวจเกี่ยวกับพรรณพืชสมุนไพร มาทำการวิเคราะห์ สรุปผล และจัดทำเป็นตารางข้อมูล 2.2.5) การเรียนรู้ของคนในชุมชน มีทั้งการเรียนรู้จากการสำรวจเกี่ยวกับพรรณพืชสมุนไพร และเรียนรู้จากการวิเคราะห์ข้อมูลพรรณพืชสมุนไพรที่สำรวจพบ 2.2.6) การจัดเก็บความรู้ของชุมชน มีการจัดเก็บความรู้เกี่ยวกับพรรณพืชสมุนไพร โดยนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมมาทำการวิเคราะห์ และจัดทำเป็นตารางข้อมูล แผนภาพลงในกระดาดขันทิกและเครื่องคอมพิวเตอร์เพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูลพรรณพืชสมุนไพร และ 2.2.7) การประเมินผลความรู้ของชุมชน มีการประเมินผลความรู้เกี่ยวกับพรรณพืชสมุนไพรเพื่อนำมาปรับใช้ในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน

2.3 กระบวนการจัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหอย มีขั้นตอนการจัดการความรู้ของชุมชน จำนวน 6 ขั้นตอน ดังนี้ 2.3.1) การกำหนดหัวข้อความรู้ของชุมชน เกิดจากมีความต้องการศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากหอยเพื่อนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน 2.3.2) การแสวงหาความรู้ของชุมชนเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการลงมือปฏิบัติ และการเรียนรู้จากแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ระหว่างคนในชุมชนจากกิจกรรมการสำรวจการใช้ประโยชน์จากหอย 2.3.3) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ของชุมชน มีการประมวลและกลั่นกรองความรู้ที่ค้นพบจากกิจกรรมการสำรวจการใช้ประโยชน์จากหอยในพื้นที่ป่าชายเลน และจากประสบการณ์ เพื่อนำใช้ในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน 2.3.4) การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ของชุมชน โดยการประชุมเพื่อจัดกิจกรรมการสำรวจการใช้ประโยชน์จากหอย การร่วมกันแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็น และร่วมกันการวิเคราะห์ข้อมูล 2.3.5) การถ่ายโอนความรู้ของชุมชน เกิดขึ้นจากการเผยแพร่ข้อมูลและข้อค้นพบจากกิจกรรมการสำรวจและเรียนรู้ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากหอยในพื้นที่ป่าชายเลน ทำให้เกิดการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง และ 2.3.6) การจัดเก็บความรู้ของชุมชน มีการจัดเก็บความรู้โดยนำข้อมูลการใช้ประโยชน์จากหอยมาทำการวิเคราะห์ข้อมูล และจัดทำเป็นตารางข้อมูล แผนภาพลงในกระดาษบันทึกและเครื่องคอมพิวเตอร์เพื่อจัดทำฐานข้อมูลการใช้ประโยชน์จากหอย

3. ผลการศึกษาปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

ผลการศึกษาปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน พบว่า ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติ จำนวน 3 ประเด็น ดังนี้

3.1 ปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน พบว่า มีปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้ของชุมชน จำนวน 15 ปัจจัย ดังนี้ 3.1.1) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน เป็นปัจจัยสนับสนุนสำคัญที่สุดของการจัดการความรู้ โดยมีส่วนร่วมของสมาชิกมีทุกกระบวนการของการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลน 3.1.2) ลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ โดยกิจกรรมการเรียนรู้จะมีลักษณะของการเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เน้นที่การทำงานเป็นทีม และมีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกิจกรรมการสำรวจทรัพยากรป่าชายเลน โดยระดมความคิดเห็นจากผู้เข้าร่วมกิจกรรม และกิจกรรมที่ให้เด็กและเยาวชนเข้ามาร่วม 3.1.3) การมีเป้าหมายและผลประโยชน์ร่วมกัน โดยเฉพาะประโยชน์ คุณค่า และความสำคัญของทรัพยากรป่าชายเลน ดังนั้น การจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลนจึงเป็นประเด็นปัญหาร่วมที่สำคัญของชุมชน 3.1.4) ผู้นำและภาวะผู้นำ ช่วยให้เกิดการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการความรู้ และการดำเนินกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลนให้บรรลุความสำเร็จ 3.1.5) โอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยคนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน กันหลากหลาย โอกาส ทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในชุมชนผ่านการสื่อสาร พูดคุยตามร้านน้ำชาในชุมชน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนภายนอกชุมชน ทั้งคนในชุมชนใกล้เคียงและเจ้าหน้าที่ภาคราชการในพื้นที่ 3.1.6) ทีมขับเคลื่อนการจัดการความรู้ เป็นปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้ของชุมชนที่สำคัญ จึงจำเป็นที่จะต้องทำการคัดเลือกบุคคลที่มีความพร้อมและเหมาะสม มีการพัฒนาทีมให้มีความเข้มแข็งเพื่อดำเนินกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน 3.1.7) การบริหารจัดการ ช่วยให้กระบวนการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลนดำเนินไปอย่างราบรื่น มีความสะดวก รวดเร็ว 3.1.8) การติดต่อสื่อสารของคนในชุมชนเพื่อการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน โดยมีการติดต่อสื่อสารของคนในชุมชน 3 ลักษณะ คือ (1) การติดต่อสื่อสารจากทีมขับเคลื่อนการจัดการความรู้ไปยังกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมกิจกรรม (2) การติดต่อสื่อสารของกลุ่มเป้าหมายหรือผู้ร่วมกิจกรรมด้วยตนเอง และ (3) การติดต่อสื่อสารภายในทีมขับเคลื่อนการจัดการความรู้ ซึ่งการมีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายช่วยให้ง่ายต่อการจัดกิจกรรม 3.1.9) องค์ความรู้และทักษะของคนในชุมชน โดยเฉพาะองค์ความรู้และทักษะที่มีความจำเป็นและความสำคัญต่อการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน เช่น

ความรู้เกี่ยวกับชนิดพรรณไม้ และสัตว์น้ำในพื้นที่ป่าชายเลน ความรู้และทักษะในการวิเคราะห์ข้อมูล เทคนิคการจัดเวทีการเรียนรู้ เป็นต้น ซึ่งจำเป็นจะต้องฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง 3.1.10) วัฒนธรรมของชุมชน โดยคนในชุมชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม และนำเอาวัฒนธรรมทางศาสนาอิสลามมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งวัฒนธรรมหลายประการช่วยหนุนเสริมกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน เช่น วัฒนธรรมการนั่งกินน้ำชา เป็นส่วนหนึ่งที่ยกย่องให้เกื้อหนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลนเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน 3.1.11) การยกย่อง ชมเชย และให้รางวัล ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ทีมนักวิจัยชุมชน และผู้เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน มีกำลังใจในการดำเนินกิจกรรมการจัดการความรู้ และทำให้เห็นคุณค่าของผลงาน หรือกระบวนการทำงาน ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน 3.1.12) โครงสร้างของชุมชน โดยส่วนใหญ่คนในชุมชนเป็นผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งกิจกรรมทางศาสนาเป็นจุดแข็งในการรวมผู้คนในชุมชนเข้าด้วยกัน ซึ่งการจัดกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน เกิดประโยชน์ต่อชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน ดังนั้น จึงได้เข้าร่วมกิจกรรมด้วยทุกครั้ง ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริม กำกับดูแล และมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนร่วมกับหน่วยงานภาครัฐราชการในพื้นที่ 3.1.13) เทคโนโลยีสารสนเทศ ชุมชนนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในการจัดเก็บข้อมูล ที่ได้จากการสำรวจ วิเคราะห์ และสรุปเป็นรายงานผลจัดทำเป็นฐานข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน 3.1.14) ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยหลอมคนในชุมชน ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันเพื่อปกป้องและดูแลทรัพยากรในท้องถิ่น และเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน และ 3.1.15) การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก โดยพบว่าหน่วยงานภายนอกชุมชน มีทั้งหน่วยงานภาครัฐราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา และชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งมีส่วนในการสนับสนุนกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าชายเลน ทั้งด้านวัสดุ อุปกรณ์ และองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน

3.2 ปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร พบว่า มีปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้ของชุมชน จำนวน 8 ปัจจัย ดังนี้ 3.2.1) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน โดยมีส่วนร่วมของสมาชิกในทุกกระบวนการของการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร 3.2.2) ลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ โดยกิจกรรมการเรียนรู้จะมีลักษณะการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติผ่านกิจกรรมการสำรวจพืชสมุนไพร และมีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระดมความคิดเห็นจากผู้เข้าร่วมกิจกรรม 3.2.3) ผู้นำและภาวะผู้นำ ช่วยให้เกิดความราบรื่นในการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร 3.2.4) โอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยชุมชน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรในหลากหลายโอกาส 3.2.5) การบริหารจัดการ ช่วยให้กระบวนการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรดำเนินไปอย่างราบรื่น 3.2.6) การติดต่อสื่อสารของคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนเกิดการรับรู้ และเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร 3.2.7) ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน โดยคนในชุมชนมีความเป็นกันเอง มีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรภายใต้วัฒนธรรมอิสลามของคนในชุมชน และ 3.2.8) การวัดและประเมินผล โดยชุมชนได้ร่วมกันประเมินผลความรู้ที่ได้ แล้วย่นำความรู้และประสบการณ์นั้นมาใช้ในการวางแผน และเตรียมความพร้อมสำหรับการจัดกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรในครั้งต่อไป

3.3 ปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหอย พบว่ามีปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้ของชุมชน จำนวน 6 ปัจจัย ดังนี้ 3.3.1) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน โดยมีส่วนร่วมของ

สมาชิกมีทุกกระบวนการของการจัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหอย 3.3.2) ลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ โดยกิจกรรมการเรียนรู้จะมีลักษณะของการเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงจากการเข้าร่วมกิจกรรมสำรวจการใช้ประโยชน์จากหอย และมีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน 3.3.3) การมีเป้าหมายและผลประโยชน์ร่วมกัน โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากหอยในพื้นที่ป่าชายเลน 3.3.4) ผู้นำและภาวะผู้นำ เป็นผู้ประสานความร่วมมือ และกำกับดูแลการดำเนินกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหอย 3.3.5) องค์ความรู้และทักษะของคนในชุมชน ช่วยให้กิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหอยประสบความสำเร็จ ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการเรียนรู้และฝึกฝนอยู่ตลอดเวลา 3.3.6) วัฒนธรรมของชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญโดยคนในชุมชนนำวัฒนธรรมทางศาสนาอิสลามมาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ และแนวทางในการดำเนินชีวิต และยังพบว่าผู้หญิงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหอย

4. ผลการพัฒนาระบบการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน

การพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของชุมชนบ้านบางกล้วยนอกเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำผลการพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของชุมชนบ้านบางกล้วยนอก จากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติ โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ใน 3 ประเด็น คือ 1) การจัดการความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลน 2) การจัดการความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร และ 3) การจัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหอย มาสังเคราะห์และพัฒนาเป็นกระบวนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนต่อไป ผลการศึกษาปรากฏ ดังนี้

ผลการพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน ทำให้ได้ กระบวนการจัดการความรู้เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน (Participatory Action Learning of Community Knowledge Management Process = PAL community knowledge management process) ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบหลัก คือ

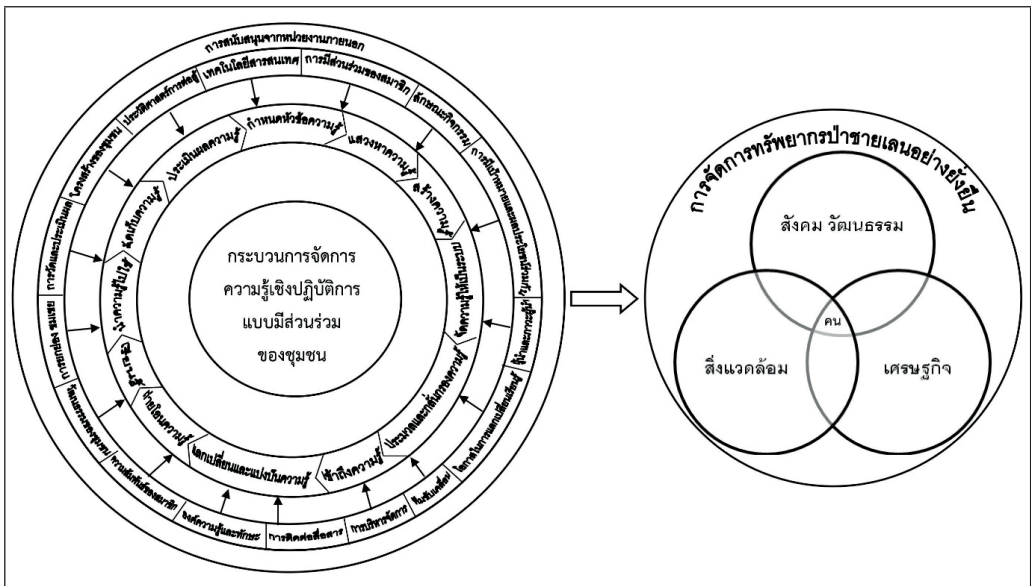
องค์ประกอบที่ 1 กระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 12 ขั้นตอน คือ 1) การกำหนดหัวข้อความรู้ 2) การแสวงหาความรู้ 3) การสร้างความรู้ 4) การจัดความรู้ให้เป็นระบบ 5) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ 6) การเข้าถึงความรู้ 7) การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ 8) การถ่ายทอดความรู้ 9) การเรียนรู้ 10) การนำความรู้ไปใช้ 11) การจัดเก็บความรู้ และ 12) การประเมินผลความรู้

องค์ประกอบที่ 2 คือ ปัจจัยสนับสนุนให้การจัดการความรู้ของชุมชนประสบความสำเร็จ สามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วน คือ ปัจจัยสนับสนุนภายในชุมชน จำนวน 16 ปัจจัย และปัจจัยสนับสนุนภายนอกชุมชน จำนวน 1 ปัจจัย โดยสามารถเรียงลำดับความสำคัญของปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้ได้ ดังนี้ ปัจจัยสนับสนุนภายในชุมชน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน (ร้อยละ 14.22) 2) ลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน (ร้อยละ 13.74) 3) การมีเป้าหมายและผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน (ร้อยละ 12.80) 4) โอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชน (ร้อยละ 8.53) 5) ผู้นำและภาวะผู้นำของชุมชน (ร้อยละ 8.53) 6) ทีมขับเคลื่อนการจัดการความรู้ของชุมชน (ร้อยละ 6.64) 7) การบริหารจัดการของชุมชน (ร้อยละ 6.64) 8) การติดต่อสื่อสารของคนในชุมชน (ร้อยละ 5.69) 9) องค์ความรู้และทักษะของคนในชุมชน (ร้อยละ 5.21) 10) ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชุมชน (ร้อยละ 3.20) 11) ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน (ร้อยละ 2.37) 12) การวัดและประเมินผลของชุมชน (ร้อยละ 2.37) 13) วัฒนธรรมของชุมชน (ร้อยละ 2.37) 14) การยกย่อง

ชมเชย และให้รางวัลของคนในชุมชน (ร้อยละ 1.90) 15) โครงสร้างของชุมชน (ร้อยละ 1.42) และ 16) เทคโนโลยีสารสนเทศของคนในชุมชน (ร้อยละ 0.47) ส่วนปัจจัยสนับสนุนภายนอกชุมชน ได้แก่ การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกของชุมชน (ร้อยละ 3.79)

การพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน ดำเนินการผ่านรูปแบบเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติ โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แต่ละครั้งมีประเด็นสำคัญ และลักษณะการเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เน้นการจัดกิจกรรมโดยการลงมือปฏิบัติ เป็นการพัฒนาศักยภาพและเสริมสร้างสมรรถนะของผู้ร่วมกระบวนการในชุมชนผ่านการทำกิจกรรม โดยการปฏิบัติ เป็นการสร้างความรู้ที่เป็นของชุมชนเอง เพื่อนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง โดยกระบวนการจัดเวทียังเน้นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการจัดการความรู้ ตั้งแต่การประชุม และร่วมกันการกำหนดหัวข้อความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ซึ่งเป็นประเด็นร่วมของชุมชน การวางแผนการดำเนินงาน การแบ่งหน้าที่ของทีมงานวิจัยชุมชนและผู้เข้าร่วมกิจกรรมในการดำเนินกิจกรรมตามแผนงาน การสำรวจข้อมูล การจัดบันทึก และการวิเคราะห์ข้อมูล การนำเสนอ ข้อมูลคืนกลับสู่ชุมชน หน่วยงาน องค์กร และชุมชนใกล้เคียง เพื่อเปิดโอกาสให้สาธารณชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และให้ข้อเสนอแนะต่อการดำเนินกิจกรรมการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนมีส่วนร่วมได้อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนชายฝั่ง นอกจากนี้ ผลจากการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนยัง ทำให้ผู้ร่วมกระบวนการและชุมชนได้สร้างความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนเพื่อนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการ “การพัฒนาคน” หรือ “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์” ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ทำให้เกิดความยั่งยืน บนฐานของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนั้น จากผลการศึกษาเมื่อพิจารณาถึงการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนภายใต้บริบทของชุมชนอย่างยั่งยืนในมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงสามารถอธิบายได้ ดังนี้

การพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ในครั้งนี้ ทำให้ชุมชนบ้านบางกล้วยนอกมีแผนงาน และกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนส่วนรวม ตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน และทำให้คนในชุมชนมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต โดยมี “คนในชุมชน” เป็นหัวใจหลักของการขับเคลื่อนการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืน ทั้งในมิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านสังคม และวัฒนธรรม และมิติด้านสิ่งแวดล้อม (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 กระบวนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน

โดยเมื่อพิจารณาในมิติด้านเศรษฐกิจ พบว่า ชุมชนบ้านบางกล้วยนอก เป็นชุมชนชายฝั่งที่มีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าชายเลนทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะการทำอาชีพประมงชายฝั่ง ทั้งการจับสัตว์น้ำตามฤดูกาล และการเลี้ยงสัตว์น้ำในกระชัง ซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักที่สำคัญของชุมชน มีการดำเนินการกำหนดขนาดของตาอวนที่ใช้จับสัตว์น้ำเพื่อป้องกันการจับสัตว์น้ำขนาดเล็ก และปล่อยสัตว์น้ำเพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำในธรรมชาติ ซึ่งทำให้ชุมชนจับสัตว์น้ำได้ตลอดทั้งปี ทำให้มีรายได้จากการประกอบอาชีพประมงเพียงพอสำหรับการดูแลครอบครัว ส่งผลให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี

สำหรับมิติทางด้านสังคม และวัฒนธรรม พบว่า ชุมชนบ้านบางกล้วยนอกเป็นชุมชนมุสลิม มีวิถีชีวิตผูกพันกับทรัพยากรป่าชายเลนมาอย่างยาวนาน โดยวัฒนธรรมทางด้านศาสนาอิสลาม มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม สอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนา ดังนั้น คนในชุมชนจึงให้ความสำคัญ และให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน ยังช่วยลดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานราชการที่กำกับ ดูแลพื้นที่ป่าชายเลนกับชุมชน และลดความขัดแย้งของคนในชุมชนโดยการจัดสรรทรัพยากรป่าชายเลนให้แก่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ขณะเดียวกันก็มีการมาตรการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกทดแทนในโอกาสสำคัญต่าง ๆ การทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนโดยการปฏิบัติร่วมกันของชุมชนทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และถ่ายทอดเรื่องราว ประสบการณ์ในด้านต่างๆ ของกลุ่มคนต่างวัยในชุมชนได้สร้างสัมพันธ์ภาพที่ดี และสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

ส่วนมิติด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า ชุมชนมีการกำหนดกฎระเบียบป่าชายเลนชุมชนเพื่อการจัดการพื้นที่ป่าชายเลน โดยใช้รูปแบบคณะกรรมการป่าชายเลนชุมชน โดยผู้ที่ตัดไม้มาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตประจำวันและการพัฒนาอาชีพ จะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการ มีการกำหนดเงื่อนไขให้ทำการปลูกไม้ทดแทนในอัตราส่วนตัด 1 ต้น ปลูก 5 ต้น ซึ่งมาตรการดังกล่าวเป็นการช่วยฟื้นฟูป่าชายเลนให้คงความสมบูรณ์

อยู่เสมอ ส่งผลให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศทางทะเลและชายฝั่ง ทำให้คนอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้โดยไม่ทำลายล้าง และมีการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเองได้ของชุมชนอย่าง มั่งคั่งและยั่งยืนต่อไป

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน พบว่า ชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมจำนวน 3 ด้าน ได้แก่ 1.1) การดำเนินการปลูกป่าชายเลนในพื้นที่บ้านบางกล้วยนอก เป็นการปลูกเสริมในพื้นที่ป่าชายเลนที่ยังมีพื้นที่ว่าง ร่วมกับหน่วยงานราชการและเอกชนในพื้นที่ปลูกเสริมในวันสำคัญ ซึ่งผลการศึกษาสอดคล้องกับการศึกษาของนิเวศน์ อรุณเบิกฟ้า [17] ที่ว่า ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของป่าชายเลน เกิดการสงวนพื้นที่ป่าชายเลน เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและเพาะสัตว์น้ำ มีการควบคุม ดูแลการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน มีกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลนด้วยการปลูกป่าชายเลน และแนวคิดของยศ สันตสมบัติ และกิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา [18, 19] ที่เห็นว่า คนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น และมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเอง ซึ่งการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนบ้านบางกล้วยนอกนั้น ใช้การบริหารจัดการรูปแบบของคณะกรรมการป่าชายเลนชุมชน โดยมีการกำหนดกติกาในการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาทรัพยากรป่าชายเลนร่วมกันโดยคนในชุมชน และยังสอดคล้องกับการศึกษาของพัชรินทร์ เกื้อคลัง [20] ที่ว่า ชุมชนหันมามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และหวงแหนป่าชายเลน ถือเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญในการร่วมกันต่อสู้เพื่ออนุรักษ์ป่าชายเลน โดยมีการกำหนดแบบแผนของชุมชนที่อยู่ในลักษณะพันธะสัญญาในการยอมรับร่วมกันของชุมชนเพื่อที่จะทำกิจกรรมปลูกป่าชายเลนอย่างต่อเนื่องทุกปี ดังนั้น จะเห็นได้ว่าชุมชนบ้านบางกล้วยนอกเป็นชุมชนที่มีการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงเข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกป่าชายเลน ซึ่งส่งผลให้ป่าชายเลนในพื้นที่ได้รับการฟื้นฟูและมีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น 1.2) การจัดกิจกรรมปล่อยสัตว์น้ำในพื้นที่ป่าชายเลน มีการจัดกิจกรรมการปล่อยสัตว์น้ำ เป็นระยะๆ โดยร่วมกับหน่วยงานราชการและองค์กรเอกชนในพื้นที่ ปล่อยสัตว์น้ำในวันสำคัญ เพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำที่มีในธรรมชาติ ซึ่งผลการวิจัยสอดคล้องกับการศึกษาของนิเวศน์ อรุณเบิกฟ้า [17] ที่ว่ามีการสงวนพื้นที่ป่าชายเลน เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และเพาะสัตว์น้ำ มีการควบคุม ดูแล การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ไม่จับสัตว์น้ำในฤดูวางไข่ และมีการกำหนดเครื่องมือการทำประมงที่ถูกกฎหมาย จะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านบางกล้วยนอกมีการดำเนินการปล่อยสัตว์น้ำเป็นประจำทั้งนี้ เพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำที่มีในธรรมชาติ โดยเฉพาะสัตว์น้ำเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักของชุมชนจากการประกอบอาชีพประมงชายฝั่ง 1.3) การกำหนดกฎระเบียบป่าชายเลน โดยพื้นที่ป่าชายเลนบ้านบางกล้วยไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชน เนื่องจากอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และเขตพื้นที่สถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลน ซึ่งทางหน่วยงานราชการที่ดูแลดังกล่าว ก็ได้อนุญาตให้ชุมชนบ้านบางกล้วยนอกเข้ามาดูแล และบริหารจัดการพื้นที่ป่าชายเลน มีการดำเนินการในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชายเลนเพื่อชุมชน ซึ่งมีการกำหนดกติการ่วมกัน ผลการวิจัยสอดคล้องกับการศึกษาของกรกฎ ทองชะโชค [4] ที่ว่า กฎหมายที่เกี่ยวกับป่าชายเลนที่อยู่นอกเขตอนุรักษ์หรือนอกเขตพื้นที่คุ้มครองที่บังคับใช้อยู่พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 ยังไม่มีบัญญัติที่กำหนดให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมโดยตรงในการบริหารจัดการป่าชายเลน แต่เป็นกฎหมายที่มุ่งเน้นในการคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยังคงอยู่เป็นหลัก การบัญญัติกฎหมายเกี่ยวข้องกับสิทธิของประชาชนโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าชายเลนอย่างชัดเจน ซึ่งหลายพื้นที่ที่

ได้ดำเนินการอยู่แล้วในรูปแบบของกลุ่มประชาชนในชุมชนร่วมกันจัดการ และใช้ประโยชน์ร่วมกัน และสอดคล้องกับการศึกษาของโชติ ถาวร [21] ที่ว่า บทบาทขององค์กรชุมชนในการจัดการป่าชายเลน จำแนกออกเป็น 2 บทบาท คือ บทบาทโดยตรง คือ การกำหนดกติกาในการรักษาและกระตุ้นให้ประชาชนเห็นความสำคัญของป่าชายเลนและบทบาทโดยอ้อม คือ การสร้างความมั่นคงให้กับสมาชิกของชุมชน เพื่อให้มีอาชีพ รายได้ สวัสดิการ และสร้างสาธารณะให้กับชุมชน จากผลการวิจัยดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าชุมชนบ้านบางกล้วยเป็นชุมชนที่มีการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ซึ่งจำเป็นต้องพึ่งพิงทรัพยากรป่าชายเลนในการดำรงชีพ ดังนั้น การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน จึงเป็นปัญหาหรือประเด็นร่วมของคนในชุมชนที่เป็นแรงผลักดัน และขณะเดียวกันก็เป็นแรงดึงดูดให้คนในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน จนประสบความสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง

จากผลการพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน ในครั้งนี้ พบว่า การจัดการความรู้ของชุมชน ดำเนินการผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติ โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แต่ละครั้งมีประเด็นสำคัญ และลักษณะการเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน โดยเป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการเสริมพลังให้กับชุมชน มีลักษณะเฉพาะ คือ การสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยการลงมือปฏิบัติ เป็นการพัฒนาศักยภาพ และเสริมสร้างสมรรถนะของผู้ร่วมกระบวนการในชุมชนผ่านการทำกิจกรรมโดยการปฏิบัติ เป็นการสร้างความรู้เพื่อนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง อันอาจกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาคน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ทำให้เกิดความยั่งยืน สอดคล้องกับการศึกษาของชนิษฐา นันทบุตร [22] ที่พบว่า เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การส่งเสริมให้คนในชุมชนเรียนรู้ได้พัฒนาตนเองในการนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกด้าน โดยเน้นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการจัดการความรู้ ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวคิดของชนิษฐา กาญจนรังษินนท์ [23] ที่ได้สรุปว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการรวมทั้งการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเข้าด้วยกัน เป็นการวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชนโดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาแนวทางแก้ปัญหา วางแผนการดำเนินการ ปฏิบัติตามแผน และติดตามประเมินผล โดยทุกขั้นตอนมีสมาชิกในชุมชนร่วมด้วย ตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดหัวข้อความรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยมีความต้องการศึกษาเรียนรู้ถึงสถานะภาพของทรัพยากรเพื่อนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน โดยการแสวงหาความรู้ของชุมชนเกิดจากวิธีการที่หลากหลาย ทั้งจากการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการลงมือปฏิบัติจากกิจกรรมการสำรวจทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลน การเรียนรู้จากผู้อื่นจากกิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน และจากภายนอกชุมชนจากการให้ข้อคิดเห็นและคำแนะนำจากหน่วยงานภาครัฐและคนในชุมชนใกล้เคียง ซึ่งเป็นการสร้างความรู้ที่เป็นของชุมชนเองเกี่ยวกับสถานะภาพและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลน โดยทำการศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง จากนั้นนำมาจัดความรู้ให้เป็นระบบโดยได้นำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์ สรุปผล และจัดทำเป็นตารางผล มีการประมวลและกลั่นกรองความรู้ที่ค้นพบมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน มีการเข้าถึงความรู้โดยเข้าร่วมกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมให้ข้อคิดเห็นในเวทีการประชุม เกิดการแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้โดยการร่วมกันแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และเปิดโอกาสให้สาธารณชนเข้ามามีส่วนร่วม สำหรับการถ่ายทอดความรู้เกิดขึ้นจากการนำข้อมูลและข้อค้นพบที่ได้จากการสำรวจสถานะภาพของทรัพยากรในป่าชายเลนมาเผยแพร่ในเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน ทำให้เกิด

กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน และเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและคนในพื้นที่ใกล้เคียง การเรียนรู้ของคนในชุมชนมีทั้งการเรียนรู้วิธีการตรวจสอบสภาพของทรัพยากร เรียนรู้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ เรียนรู้ถึงสถานภาพ ภูมิปัญญา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพคนในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความตื่นตัวที่จะนำความรู้ที่ได้ร่วมกันสร้างขึ้นไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีการจัดเก็บความรู้ของชุมชนในรูปแบบตารางข้อมูล แผนภาพ แล้วจึงนำไปลงในกระดาษและคอมพิวเตอร์เพื่อพัฒนาเป็นฐานข้อมูลทำให้ง่ายและสะดวกต่อการ นำไปใช้ประโยชน์ และประเมินผลความรู้เพื่อนำมาปรับใช้ในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประเมินผลความรู้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนต่อไป สอดคล้องกับแนวคิดของสุภางค์ จันทวานิช [16] ที่กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัย (คนในชุมชน) เข้ามามีส่วนร่วมเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูลและการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาคือส่งเสริมกิจกรรมนั้นๆ

กล่าวโดยสรุป ผลการพัฒนากระบวนการจัดการความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน ทำให้ได้ “กระบวนการจัดการความรู้เชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมของชุมชน” (Participatory Action Learning of Community Knowledge Management Process = PAL community knowledge management process) ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบหลัก คือ 1) กระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน จำนวน 12 ขั้นตอน และ 2) ปัจจัยสนับสนุนให้การจัดการความรู้ของชุมชน อันประกอบด้วย ปัจจัยสนับสนุนภายใน 16 ปัจจัย และปัจจัยสนับสนุนภายนอก 1 ปัจจัย โดยการจัดการความรู้ดำเนินการผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติ สอดคล้องกับงานวิจัยของเพ็ญศรี ม้าแก้ว [10] ที่กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชนให้ประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืนได้นั้น หัวใจสำคัญ คือ ชุมชนจะต้องเป็นผู้ดำเนินการหลัก หรือให้ชุมชนเป็นฐาน ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการวางแผน ดูแล รักษา และติดตามการจัดการป่าร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การที่จะให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการหลักได้นั้น ชุมชนจำเป็นต้องมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนที่เหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ และวิถีชีวิตของชุมชน โดยจะต้องผสมผสานองค์ความรู้ทั้งองค์ความรู้จากภายนอกและองค์ความรู้จากภายในชุมชน ดังนั้น ชุมชนจึงจำเป็นต้องสร้างองค์ความรู้ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์ที่หลากหลายของคนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง จนเกิดเป็นองค์ความรู้ของชุมชนเอง และสอดคล้องกับแนวคิดของวิจารณ์ พานิช [24] ที่กล่าวว่า การจัดการความรู้เป็นการเรียนรู้แบบแนบแน่นอยู่กับงานและชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ปฏิบัติจริง นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของอัจฉรา ศรีพันธ์ [12] ที่กล่าวว่า การจัดการความรู้ หากมีกระบวนการที่เหมาะสม จะช่วยพัฒนาความรู้เดิมและสร้างองค์ความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังเป็นกระบวนการที่สร้างองค์ความรู้บนพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นเอง ประการสำคัญ การจัดการความรู้ยังเป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการสร้างพลังอำนาจทางความรู้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่นด้วยการสร้างชุดความรู้ของท้องถิ่นบนพื้นฐานของทุนที่มีในชุมชนเป็นหลักเพื่อนำชุดความรู้ที่ได้ไปพัฒนาชุมชน ผลการวิจัยดังกล่าวยังสอดคล้องกับแนวคิดของส. วาสนา ประवालพฤษซ์ [13] ที่กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีความสอดคล้องกับกระบวนการในการจัดการความรู้ กระบวนการทั้งสองประการนี้ ต่างก็เป็นกระบวนการทางความรู้ สามารถศึกษาจากวิธีการทำงานของกลุ่ม

บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานจริง ก่อให้เกิดวิธีการที่เป็นรูปธรรม ดำเนินการให้เกิดผลในการปฏิบัติจริง และสอดคล้องกับแนวคิดของวิรัตน์ คำศรีจันทร์ [25] ที่กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการระบุนปัญหาที่มุ่งความเชื่อมโยงกับการแก้ปัญหาพร้อมกันของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อมุ่งระดมพลังแก้ปัญหาจากภายในชุมชน ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการที่เหมาะสมสำหรับการนำมาใช้ในการจัดการความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร เนื่องจากมีขั้นตอนการจัดการความรู้ที่มีความละเอียด มีความต่อเนื่อง มีความยืดหยุ่น และมีลักษณะไม่เป็นทางการนัก สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนชายฝั่งอันดามันที่มีลักษณะเฉพาะกล่าวคือ ส่วนใหญ่เป็นชุมชนมุสลิม ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน และมีวิถีชีวิตผูกพันกับทรัพยากรป่าชายเลนมาอย่างยาวนาน จึงอาจกล่าวได้ว่า “การพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชน” เป็นการ “พัฒนาคน” ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้มีศักยภาพเพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการพึ่งพาตนเองได้ของชุมชนอย่างมั่นคง และเกิดความยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ ดังนี้

1. หน่วยงานภาครัฐหรือผู้ที่สนใจนำกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนไปใช้ ควรให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน โดยจะต้องเปิดโอกาสหรือสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างทั่วถึง และในทุกขั้นตอนของการจัดกิจกรรมให้มากที่สุด
2. หน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรส่งเสริมการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนเพื่อชุมชน เช่น การตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นต้องให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความต้องการของชุมชน การยอมรับของทุกภาคส่วน และให้พิจารณาถึงผลกระทบต่อทรัพยากรและระบบนิเวศ
3. หน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรทำการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการต่อสู้ของชุมชน หรือภูมิหลังของชุมชนก่อนที่จะเริ่มดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ร่วมกับชุมชน จะทำให้กิจกรรมนั้นมีโอกาสประสบความสำเร็จสูง

เอกสารอ้างอิง

- [1] Department of Marine and Coastal Resources. (2009). *Master Plan for Mangrove Management in Thailand*. Bangkok: Ministry of Natural Resources and Environment. (in Thai)
- [2] Soonthornawaphat, S. (2007). *Mangrove Rehabilitation Community Guidelines*. Bangkok: International Union for Conservation of Nature. (in Thai)
- [3] Aksornkoae, S. (1999). *Mangrove....Ecology and Management*. Bangkok: Kasetsart University Press. (In Thai)
- [4] Tongkachok, K, Sukhum, J, and Komonwanit, T. (2011). *People's Rights in Mangrove Management in Collaboration with Local Administrative Organizations*. Songkhla: Thaksin University. (in Thai)

- [5] Department of Marine and Coastal Resources. (2009). *Strategic Plan for Managing Mangrove Forests in Thailand*. Bangkok: Ministry of Natural Resources and Environment. (in Thai)
- [6] International Union for Conservation of Nature (IUCN). (2007). *Restoration of mangrove forest: Trends by the community*. Retrieved August 19, 2014, from http://cmsdata.iucn.org/downloads/mangrove_rehabilitation_by_community.pdf. (in Thai)
- [7] Sri-in, S. (2011). Community Mangrove Forest Management on The Andaman Coast, Thailand. *Journal of Agroforestry and Environment Official of Agroforestry Society of Bangladesh: Bangladesh*, 5, 55-59.
- [8] Chotphanich, J., Chitniratna, N., Tepsongkorh, P. (2013). Guidelines Coastal Resource Management Through Community Involvement: A Case Study of Baan Ba Kan Khae, Tanyong Po Subdistrict, Mueang District, Satun Province in *The Hat Yai Meeting Documents 4th Academic Day*. (65-73). Songkhla: Hat Yai University. (in Thai)
- [9] Amphoe Suksamran, Changwat Ranong Community Development Office. (2018). *Community Plan of Ban Bang Kluainok, Tambon Kamphun, Amphoe Suksamran, Changwat Ranong in 2018*. (in Thai)
- [10] Padungchat, D. (Interviewee), Sri-in, S. (Interviewer), Address: Naka Sub District Administration Organization, Amphoe Suksamran, Changwat Ranong. April 23, 2015. (in Thai)
- [11] Makaew, P. (2013). The Management of The Community Forest in Baan Don-Moon, Muang Chum Sub District, Wiang Chai District, Chiang Rai Province. *Area Based Development Research Journal*, 5 (6), 38-53. (in Thai)
- [12] Boonyakit, B, Prasopsuk Chokchai, N, Pornchanoknat, D, and Kannanuan, P. (2004). *Knowledge Management, from Theory to Practice*. Bangkok: Jirawat Express. (in Thai)
- [13] Sriphan, A. (2012). *Knowledge Management for Communities Empowerment Follow Sufficiently Economy Philosophy by Communities Learning Centers Based Learning in Phitsanulok Province*. Phitsanulok: Naresuan University. (In Thai)
- [14] Pravalpruk, W. S. (1995). *The Action Research Planner*. Bangkok: Department of Education. Ministry of Education. Translated from S.Kemmis and R. McTaggart. (eds). 1988. *The Action Research Planner*. Geelong, Victoria, Australia: Deakin University. (in Thai)
- [15] Appleton, J. V. (1995). Analysing Qualitative Interview Data: Addressing Issues of Validity and Reliability. *Journal of Advanced Nursing*. 22, 993-997.
- [16] Chantavanich, S. (2009). *Qualitative Research Methodology* (17thed.). Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai)
- [17] Arunbergfah, N. (2010). Mangrove Resource Management: Case Studies of Communities Baan Nong Saman, Hat Samran Sub-district, Hat Samran District, Trang Province. *Faculty of Humanities Academic Journal and Social Sciences Prince of Songkla University*, 6 (1), 23-50. (in Thai)

- [18] Santasombat,Y., Wongsakun, S., Jamlong, S., Chaturaphruek, T., Saengsorn, U., Oranprasert, W. et al. (2004). *Ethnic Ecological, Genetic resources and Community Rights*. Chiang Mai: Win Indesign. (in Thai)
- [19] Narintornkul Na Ayutthaya, K. (2000). *Concepts and Directions of Resource Management in Watersheds by The Participation of People*. Chiang Mai: Northern Development Foundation. (in Thai)
- [20] Kueklang, P. (2010). The Struggle for The Commitment to Conserve Baan Bang Rieng Community Mangrove Forest Khuan Niang District, Song Khla. *Journal of Research for Community Development*, 3 (2), 48-59. (in Thai)
- [21] Tavorn, C., & Srisontisuk, S. (2011). Community Organizations in Managing Mangrove Forests in Pa Khlok Phuket Province *In The Academic Conference Document “ STU Research” for The Year 2011*. (217-227). Nonthaburi: Sukhothai Thammathirath University. (in Thai)
- [22] Nanthabut, K. (2009). The Framework for The Study and The Removal of Community Practice Lessons. Bangkok: Office of the Health Promotion Fund. (in Thai)
- [23] Kanchanarangsinont, K. (2002). *Creating a Network for Development*. Bangkok: Research Groups and Development Department of Community Development. (in Thai)
- [24] Panit, V. (2005). Knowledge Management: Practitioners Issue. Bangkok: Sokjai Press. (in Thai)
- [25] Kamsrichan, W. (2012). *Knowledge Power form Participatory Action research*. Bangkok: Paliving. (in Thai)